

## СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ В ЩОДЕННИКУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*У статті досліджено особливості вживання релігійної лексики в щоденникових записях Т. Шевченка. Показано, що в щоденнику використовуються не лише християнські релігійні найменування, а й лексеми на позначення понять інших релігій, що сприяло збільшенню лексичного складу української й російської мов. Зокрема, увага звернена на розширення семантики релігійних лексем, що відбувається внаслідок актуалізації периферійних смислів.*

**Ключові слова:** лексема, релігійна лексика, семантика, смисл, щоденник.

**Поддубная Н. В. Семантические трансформации религиозной лексики в дневнике Т. Шевченко.** *В статье исследованы особенности употребления религиозной лексики в дневниковых записях Т. Шевченко. Показано, что в дневнике используются не только христианские религиозные наименования, а и лексемы для обозначения понятий других религий, что расширило лексический состав украинского и русского языков. В частности, внимание обращено на расширение семантики религиозных лексем, происходящей в результате актуализации периферийных смыслов.*

**Ключевые слова:** лексема, религиозная лексика, семантика, смысл, дневник.

**Piddubna N. V. Semantic Transformations of Religious Lexis in T. Shevchenko's Diary.** *The article presents the analysis of peculiar features of religious lexis usage in T. Shevchenko's Diary. The topicality of the article is predetermined by the fact that in T. Shevchenko's language mapping of the world the concept sphere RELIGION plays an important role, and his use of lexeme-verbalizers of various religious concepts unveils him as lingual personality, makes it possible to identify T. Shevchenko's input in the broadening of the lexical level of the Ukrainian language and in revealing the pragmatic potential of religious lexemes. The aim of the research is to study the specificity of religious lexis functioning in T. Shevchenko's Diaries. The analysis has proved that not only Christian religious names are used in the diary but also lexemes naming notions from other religions. Using these lexemes, T. Shevchenko facilitates their fixing in the lexical funds of Ukrainian and Russian languages as far as elite lingual personalities' speech greatly influences the formation and reformation of language norms, in particular it allows changes in the lexis.*

*In his diary T. Shevchenko uses proper names connected with religion, especially with Ancient Greek Mythology, that have the status of precedent proper names, creatively implementing the nation-based principle in this way.*

*Much attention is paid to the widening of semantics of religious lexemes that happens due to the actualization of peripheral senses. The author of the diary uses a range of religious names metaphorically, namely those that compose various lexical semantic groups (LSGs) of religious lexis – “the names of representatives of different religions” and “the names of religious buildings”.*

**Key words:** lexeme, religious lexis, semantics, sense, diary.

Робота над вивченням релігійної лексики на українських теренах активувалася в кінці 80-х – 90-х роках ХХ ст. зі зняттям табу на свободу віросповідань у нашій країні. Центральними питаннями, пов'язаними з вивченням цього лексичного шару, стали, на нашу думку, такі: 1) можливість і необхідність перекладу українською мовою релігійних книг, молитов, Служб Божих і т. ін.; 2) правописні питання релігійних найменувань; 3) вивчення й упорядкування різних ЛСГ релігійної лексики; 4) відновлення в українській

мові релігійного (конфесійного, сакрального) стилю; 5) кодифікація релігійної лексики в лексикографічних виданнях; 6) специфіка вживання релігійної лексики в художньому й публіцистичному стилях.

Зокрема, аналіз семантики поетичних слів античного міфологічно-го походження та «одиниць біблійно-релігійного словника» проводиться Т. Берест [1: 12-13]. Аналізуючи особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст., О. Стишов звертає увагу як на активізацію вживання релігійних лексем (*берегиня, першосвятитель, Різдво, Великдень*), так і на детермінологізацію їх. Наприклад, слово *інквізиція* вживається у значенні «жорстока тоталітарна система (режим)», *індульгенція* – «дозвіл, санкція на що-небудь» [13: 15].

Грунтовним дослідженням особливостей уживання релігійної лексики в художніх прозових творах ХХ ст. є дисертаційна праця А. Ковтун «Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці», у якій переконливо доводиться, що в художніх творах релігійна лексика зазнає активних інноваційних процесів, «що полягають переважно в метафоризації та метонімізації слів, їх детермінологізації, актуалізації периферійних негативних сем, які нейтралізують сакральний характер аналізованої групи лексики» [7: 204].

Однак поза увагою мовознавців досі залишається питання особливостей уживання релігійної лексики у творах Т. Шевченка, зокрема в його епо-текстах. Зазначимо, що ми вже неодноразово намагалися заповнити цю лакуну, аналізуючи специфіку омовлення релігійних концептів в епістолярній спадщині Кобзаря [8], [9], однак досі не зверталися до дослідження особливостей уживання релігійних лексем у його діаріюші. Актуальність такої розвідки очевидна, оскільки в мовній картині світу Т. Шевченка концептосфера «Релігія» посідає надзвичайно важливе значення, а вживання ним лексем-вербалізаторів тих чи тих релігійних концептів розкриває його як мовну особистість, уможливило визначити роль Т. Шевченка в розширенні лексичного складу української мови й у розкритті прагматичного потенціалу релігійних лексем.

Метою цієї розвідки є дослідження специфіки функціонування релігійної лексики в щоденникових записах Т. Шевченка.

Дослідники неодноразово відзначали величезний внесок класиків української літератури у розвиток сучасної української мови, зокрема в збагачення її лексичного фонду новими лексемами. У виданні «Історія української мови: Лексика і фразеологія» за ред. В.М. Русанівського зазначається, що в українській літературній мові ХІХ – поч. ХХ ст. «...засвідчуються такі групи лексики, пов'язаної з культурою й побутом інших народів, як назви культових понять, послідовників та служителів інших – нехристиянських – релігій, міфічних істот тощо, які від самого початку утвердження в українській мові досить часто функціонували в переносному значенні: *купідон, олімп, сирена* (І. Котляревський), *аллах, аутодафе, гіменей, кумир, кумирня, міся, пагода, коран, раввін, сакраментувати, синагога, синкліт* (Т. Шевченко); *баядерка, брахман, мінарет, муедзин* (І. Нечуй-Левицький); *абат, весталка,*

*гекатомба, мадонна, міф, пастор, фра* «чернець» (Леся Українка)» [6: 554-555]. Автори справедливо зауважують, що засвоєння цих назв було зумовлене виходом української літератури за межі тематики, пов'язаної із селянським побутом. Ця лексика збагачувала стилістичні засоби української мови, розширювала її можливості для вираження тих реалій і понять (у тому числі й значною мірою релігійних), які не були притаманні особливостям життя українського народу. Справді, у щоденникових записях Т. Шевченка натрапляємо на лексеми-екзотизми на позначення релігійних понять нехристиянської релігії, наприклад, *намаз* – «Мусульманський релігійний обряд, при якому молитва супроводжується певними установленими рухами і ритуальним обмиванням» [11, V: 124], напр.: *Я зашел к хозяевам в аул. Около кибиток играли с козлятами нагие, смуглые дети, визжали в кибитках женщины, должно быть ругались. А за аулом мужчины творили свой намаз перед закатом солнца* (Шевченко, с. 679); *магометанин* – «Той, хто визнає магометанство; мусульманин» [11, IV: 592], напр.: *У палестинских магометан (если верить Норову) он [святий Ілля – Н.П.] пользуется таким же почетом, как у евреев и христиан* (Шевченко, с. 691); *кальвінізм* – «Протестантське віровчення, засноване Кальвіном у XVI ст. у Швейцарії» [11, IV: с. 80], напр.: *«В Самаре живет богатый купец Светов, глава секты молокан. Правительство (краткими мерами) заставляло его принять православие, но он, несмотря на краткие меры, решительно отказался от православия и изъявил желание принять кальвинизм»* (Шевченко, с. 720). Зазначимо, що наведені лексеми ще непослідовно фіксувалися тогочасними лексикографічним виданнями російської мови, зокрема «Словарем живого великорусского языка» В. Даля, оскільки, очевидно, ще перебували на периферії лексичної системи. Так, із наведених вище слів лише одне *намаз* увійшло до реєстру зазначеного словника. Принагідно зазначимо, що далеко не вся лексика як художніх творів, так й епістолярної спадщини Т. Шевченка увійшла до реєстру тогочасних словників української мови через суб'єктивні причини. Так, за підрахунками В. Русанівського, «в україномовних творах Кобзаря тільки 29, 5 % слів збігаються з тими, які зафіксував лексикограф XIX ст.; що ж до П. Білецького-Носенка, то він не ввів до реєстру свого словника понад 73% слів, використаних поетом!» [10: 217].

Таким чином, можемо говорити, що Т. Шевченко, уживаючи зазначені лексеми, сприяє їх закріпленню в лексичному фонді російської й української мов, оскільки загальноновизнано, що мовлення елітарних мовних особистостей значною мірою впливає на формування й переформування мовних норм, зокрема уможливорює зміну лексичного складу.

Т. Шевченко у щоденнику вживає й власні назви, пов'язані з релігією, зокрема з давньогрецькими міфами, що мають статус прецедентних власних назв. В. Русанівський зазначає: «Заслуга Т.Г. Шевченка перед українською культурою полягала насамперед у тому, що він надав літературній мові внутрішньої естетичної впорядкованості, збагативши народнорозмовну мову органічним уведенням у неї елементів з інших джерел і тим самим віддаливши мову літератури від побутової мови» [10: 180]. До таких елементів

належать міфоніми *Телемон* і *Бевкіда*, що мають символічне значення «безмежна гостинність і доброта, готовність пожертвувати останнім заради ближнього, символ шасливого сімейного довогліття». Їх автор щоденника вживає на позначення подружжя своїх літніх знайомих Зігмунтовських, актуалізуючи смисли ‘гостинність’, ‘душевність’, ‘беззахисність’, порівн.: *а перед вечером <...> я, надевши чистый белый чехол на фуражку и положивши в карман огурец и редьку, отправился к Филемону и Бавкиде. Филемон, вопреки своему постоянному расположению духа, был не в духе, и Бавкида, вопреки своей постоянной улыбке, была тоже не в духе, даже не показала мне своей новой соломенной шляпки, о которой я слышал стороною. Я вспомнил пословицу: «Не вовремя гость — хуже татарина» — и взялся за фуражку, но Филемон остановил меня, просил садиться и также просил свою печальную Бавкиду подать на пробу недавно полученного из Астрахани варенья, а сам принес кружку холодной воды и после первой апробации поведаль мне свое горе. <...> К несчастью Филемона и Бавкиды, их товары <...> полетели за борт. <...> Старики, рассказавши мне про постигшее их несчастье, пришли в свое нормальное положение. Филемон простодушно начал врать о какой-то стычке с французами в 1812 году. А Бавкида показала мне шляпку и даже мантилью, а на прощанье, подарила мне лимон, с которым я имею радость сегодня, то есть в понедельник, пить чай, записывая сей визит и грустное событие, совершившееся в ущерб торговле моего Филемона и Бавкиды* (Шевченко, с. 662). Кобзар також уживає символічне ім’я давньоримської богині війни *Беллона*. Воно уведене до виразу *сыны Беллоны* на позначення офіцерів російської армії, які відмовляються від насолоди спілкування з природою, надаючи перевагу перебуванню в казармі й уживанню горілки, порівн.: *Вчера, как я сегодня узнала, несмотря на воскресенье и хорошую погоду, ни один из офицеров имеющих не появлялся на огороде. Странная, непонятная антипатия к благоухающей зелени! Они предпочитают пыль и несносную вонючую духоту в укреплении прохладной тени, цветам и свежей зелени на огороде. Непонятное затвердение органов. Настоящие суровые сыны Беллоны. Одно, чем я могу растолковать себе это отсутствие обоняния и зрения у суровых детей Беллоны, — это всепокоряющая владычицы водочка. <...> Не лучше ли дома втихомолку нализаться так, чтобы в глазах позеленело? Вот тебе и огород с цветами и с благоуханием!* (Шевченко, с. 662), вкладаючи в нього смисли ‘черствість’, ‘байдужість’, ‘аморальність’, ‘руйнування’, ‘саморуїнування’. Ім’я *Німезіди* — давньогрецької богині помсти — також уживане в щоденнику в значенні «помста»: *Но, увы! Неумолимая Немезида преследует меня на каждом шагу. Избегая комаров, я наткнулся на шмелей* (Шевченко, с. 660). Безперечно, уживаючи такі прецедентні міфологічні імена Т. Шевченко позбавляє мову побутовізмів, інтелектуалізує мовлення тексту щоденника, адже прецедентні власні назви мають потужний прагматичний і стилістичний потенціал. Погоджуємося з В. Русанівським, що таким чином у мовленні автор щоденника творчо втілював принцип народності (не просто-народності!): «Народність його мови в освоєнні всіх тих джерел, що живили духовний світ української літератури й культури в цілому, не можна не зважити на її зв’язки з європейською літературою і культурою» [10: 202].

Безперечно, ще одним засобом удосконалення мови, що його виразно демонструє Т. Шевченко, є розширення семантики слів. Так, автор щоденника в переносному значенні вживає низку найменувань різних ЛСГ релігійної лексики. Зокрема, серед лексем, що входять до ЛСГ «назви представників різних релігій» неодноразово вжито лексему *інквізітор*, що в словниках того часу дефініювалася через витлумачення твірного слова *інквізіція*, порівн.: *инквизиция* – «ж. с лат. уголовный суд, некогда установленный папами, для розыску и кары еретиков и преступлений против веры; суд на разномыслящих. *Инквизиционный*, к сему суду или розыску относящ. *Инквизитор* м. член или судья инквизиции. | В России инквизиторы были учреждены при Петре, 1711 г. в одно время с фискалами, и с тою же обязанностью по духовному управлению; были тогда и протоинквизиторы. *Инквизиторский*, к инквизитору относящ.» [3]. У щоденнику Т. Шевченка ця лексема розширює свою семантику, оскільки вживається в значенні «жорстока людина, що навмисне завдає страждань іншому» на позначення офіцерів-кривдників поета завдяки актуалізації периферійних сем ‘жорстокість’, ‘знущання’, ‘гоніння’, порівн.: *Сегодня новый дежурный по караулам разъяснил темное происшествие коменданту, и я милостиво освобожден от беспощадных инквизиторов. Записывая в журнал эту весьма обыкновенную в моем положении трагичутку, я в глубине души прощаю моих гонителей и только молю всемогущего бога избавить скорее от этих получеловеков* (Шевченко, с. 660); або ж називаючи так поміщиків, значна частина з яких відзначалася жорстокістю й нелюдським ставленням до кріпаків, напр.: *Под влиянием скорбных, вопиющих звуков этого бедного вольноотпущенника парход, в ночном погребальном покое, мне представляется каким-то огромным, глухо ревушим чудовищем с раскрытой огромной пастью, готовую проглотить помещиков-инквизиторов* (Шевченко, с. 713). Зауважмо, що у словниках української мови це значення лексикалізувалося й кодифікувалося як похідний ЛСВ відповідної лексеми, порівн.: «*інквізітор* – 1. Суддя або член суду інквізиції; 2. *перен.* Той, хто навмисне завдає кому-небудь великих страждань; дуже жорстока людина, мучитель» [11, IV: 30].

У переносному значенні вживається й лексема *жрець*, що в часи Т. Шевченка, а саме В. Далем, витлумачувалася як «заменяющий священника у идопоклонников; духовное лицо не христианского исповеданья, приносящее божеству жертву; языческий священнослужитель; церк. иудейский священник» [3]. У щоденнику воно вживається на позначення православного священника й позначене негативною конотацією внаслідок актуалізації сем ‘пиятика’, ‘неакуратність’, ‘непривабливість’, що зреалізувалася завдяки дистрибутивному оточенню, а саме негативно конотованих означень *пьяный, косматый*, напр.: *“Древнейшая в Нижнем церковь. Нужно будет узнать время ее построения. Но от кого? К пьяным косматым жрецам не хочется мне обращаться, а больше не к кому”* (Шевченко, с. 736). Тобто Т. Шевченко ніби заперече християнський характер дій священників, отожнюючи їх із язичників.

Семантичного розширення внаслідок метафоричного перенесення найменування зазнає й лексема *апостол*, ужита в значенні «учитель, провісник

істини» що його не фіксує В.Даль, але пізніше введе до реєстру свого словника Б. Грінченко з ілюстрацією, узятою з поезії Т. Шевченка, порівн.: **Апостол**, -ла, м. 1) Апостоль, одинъ изъ двѣнадцати учениковъ Христовыхъ. <...> 2) Учитель, провозвѣстникъ истины. *Г день иде, і ніч иде і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не иде апостол правди і науки.* Шевч. 659. 3) Книга дѣяній и посланій св. апостоловъ. <...> [2, I: 8]., напр.: *Письмо Костомарова якобы написано из Лондона. Если это правда, то наверное можно сказать, что Николай Иванович сопричтен к собору наших заграничных апостолов. Благослови его, господи, на сем великом поприще! <...> У Якоби же встретился я и благоговейно познакомился с возвращающимся из Сибири декабристом, с Иваном Александровичем Анненковым. <...> Благоговею перед тобою, один из первозванных наших апостолов!* (Шевченко, с. 744). Цю лексему в зазначеному ЛСВ Т.Шевченко вживає на позначення своїх сучасників, а саме декабристів, О. Герцена та ін., з актуалізацією нефіксованих словниками смислів ‘мучеництво’, ‘жертвність’, ‘самовідданість ідеї’, ‘святість’, ‘вигнання’, порівн.: *У него же, у Гранда, и в первый же раз увидел я «Полярную звезду» Искандера за 1856 год, второй том. Обертка, то есть портреты первых наших апостолов-мучеников, меня так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления* (Шевченко, с. 749); *Еще привез он для Н.К. Якоби свинцовым карандашом нарисованный портрет нашего изгнанника апостола Искандера. Портрет должен быть похож, потому что не похож на рисунки в этом роде. Да если бы и не похож, то я все-таки копирую для имени этого святого человека* (Шевченко, с. 758).

Розширення Т. Шевченком семантики лексем із релігійним значенням відбувається й стосовно назви *великомученик*, якої не подає словник В. Даля, а Б. Грінченко фіксує зі стислим витлумаченням-перекладом на російську мову й ілюстрацією з твору Т. Шевченка: «*Великомученикъ. Де ж ти, великомучениче святой, пророче божий?*» (Шевч.) [2, I: 132]. Як відомо, лексема *великомученик* у творі Т. Шевченка вживається в переносному значенні, оскільки, всупереч церковним канонам, позначає не перших християн, а М. Лермонтова. Словник української мови фіксує це значення як один із ЛСВ відповідної лексеми, порівн.: *великомученик* — 1. *церк.* Назва, яку дала церква тим християнам, що, за переказами, зазнали великих тортур за віру; 2. *перен.* Той, хто прийняв тяжкі муки за свої переконання, свою діяльність. *Де ж ти [М. Лермонтов]? Великомучениче святой? Пророче божий?* (Шевч., II, 1953, 227); *Зараз потрощиться поїзд і загинуть герої, великомученики, брати* (Довж., I, 1958, 40). [11, I: 320]. Саме вживання цієї лексеми в такому переносному значенні засвідчене й у щоденнику Т. Шевченка, порівн.: *Как бы хорошо было, если бы выбит медаль в память этого гнусного события* [страсти декабристів. — Н.П.]. *С одной стороны — портреты этих великомучеников с надписью: «Первые русские благовестители свободы», а на другой стороне медали — портрет неудобозабываемого Тормоза с надписью: «Не первый русский коронованный палач»* (Шевченко, с. 749).

Значної семантичної трансформації зазнають і лексеми на позначення релігійних споруд, ужиті в щоденнику Т. Шевченка. Так, лексема *храм*

автором щоденника вживається переважно не в прямому значенні **храм** – 1) «будівля, де відбуваються богослужіння, релігійні обряди» [11, XI, 132], а в переносному значенні «місце, яке викликає почуття глибокої пошани» [11, XI, 132], де елемент стилістичної піднесеності в семантичній структурі слова, шанобливого ставлення до референта дійсності, будучи екстраполітованим на інші споруди нерелігійного характеру, призводить до його певних дистрибутивних обмежень. У лексичному оточенні з'являється ряд субстантивів-супровідників (*культура, наука, мистецтво*), які, вживаючись у формі генітива, утворюють ряд конструктивно зумовлених сполучень: **храм мистецтва** – «місце служіння мистецтву (про театр, музей і т.ін.)»; **храм науки** – «місце служіння науці (про інститут, університет і т.ін.)» [11, XI, 137]. Зокрема, у щоденнику Т. Шевченка натрапляємо на найменування *храм мистецтв*, ужитого на позначення Ермітажу, напр.: *Новое здание Эрмитажа показало мне не таким, как я его воображал. <...> И в этом великольном храме искусств сильно напечаталась тяжелая казарменная лапа неудобозабываемого дрессированного медведя* (Шевченко, с. 791); і *храм Приапа*, що, ймовірно, називає якийсь із розважальних салонів Нижнього Новгорода, де відвідувачам надавалися й сексуальні послуги, оскільки за давньогрецькою міфологією, Приап – це бог садів, полів і творчих сил природи, покровитель чуттєвих насолод, порівн.: *Как ни весело встретили мы Новый год, а, придя домой, мне скучно сделалось. Поскучавши немного, отправился я в очаровательное семейство мадам Гильде, но скука и там меня нашла. Из храма Приапа пошел я к заутрене — еще хуже: дячки с похмелья так раздирательно пели, что я заткнул уши и вышел вон из церкви* (Шевченко, с. 762). Отже, вважаємо, можна говорити про перехід суто релігійного слова **храм** до позарелігійної лексики й збагачення останньої в результаті певної детермінологізації релігійного значення.

У переносному значенні Т. Шевченко уживає й лексему *святимище*, яку не фіксують тогочасні лексикографічні джерела, але яка ще в давньоруській мові називала храм, переважно язичеський, напр.: *«Въжьжес огнемъ свѣтилище твоє»* [12, III: 290]. Словник української мови фіксує лексичну одиницю *святимище* як полісемантичну: 1) застаріле “храм” [11, т.9, 103]; 2) переносне «місце, яке викликає почуття глибокої пошани, побожності» [11, там само]. Виникнення цього ЛСВ пояснюється, ймовірно, певною детермінологізацією іменника *святимище* внаслідок метафоричного перенесення найменування.

У щоденнику Т. Шевченка ця лексема актуалізує смисли ‘шанобливе ставлення’, ‘повага’, ‘особливе місце’ й позначає реалію, не пов’язану з релігією, а саме бібліотеку, напр.: *Браво, подумал я, в Астрахани публичная библиотека!* <...> *Замараиска мальчуган указал мне вход в это святимище, и я благоговейно поднялся во второй этаж и вступил в единственную залу библиотеки* (Шевченко, с. 709). Щоправда, в іншому записі ця лексема набуває легкої іронічної конотації, створеної зіткненням в одному контексті різних у семантичному плані лексем, порівн.: <...> *я пошел пошел в библиотеку. Но сия Публичная библиотека, вероятно по случаю дождя и грязи, была заперта,*

*и я, поклонившись дверям сего недоступного, таинственного святилища, ушел восвояси с миром, дивясь бывшему* (Шевченко, с. 710).

У записках Т. Шевченка розширює свою семантику й лексема з релігійним значенням *келія* внаслідок уживання її не лише в ЛСВ «житло ченця або черниці (окрема кімната в монастирі або будиночок)», а і в ЛСВ «невелика кімната самотньої людини» [11, IV, 140], що переважно має жартівливу конотацію, напр.: *Вечером, по настоянию моих гостеприимных хозяев, сошел я вниз в гостиную с повязанной головой, где встретил несколько человек гостей* <...> *Подали ужин, гости сели за стол, а я удался в свою келию* (Шевченко, с. 784). У зазначеному ЛСВ більш виразними є смисли ‘самотність’, ‘скромність’. Зазначимо, що цей ЛСВ став фіксуватися лексикографічними джерелами, зокрема Словником української мови, лише у ХХ ст. Очевидно, цей стилістично маркований іменник потрапив до Словника української мови разом із деякими іншими лексичними одиницями релігійної лексики, оскільки вони «досить часто вживаються й у побутовому мовленні, зокрема тому, що вони багатозначні, причому їхні переносні значення світського змісту» [4: 208]. Отже, відбулося розширення семантики цього слова завдяки використанню переносного значення лексеми *келія* в різних стилях і дискурсах. Вихід за межі релігійної літератури при збереженні або переосмисленні лексичного значення послаблює стильове (у цьому разі – релігійне). Із цього приводу в науці існує думка, що для релігійного стилю, відповідно, і для його складиків – лексем і зворотів, – є традиційною «роль потужного джерела поповнення виражальними засобами інших стилів...» [5: 20].

Ужита в щоденнику Т. Шевченка лексема *капище* також має розширену семантику, оскільки вжита не в значенні «Поганський храм у східних і прибалтійських слов'ян дохристиянського часу» [11, IV, 93], а використана для зневажливого називання деяких християнських церков, що не сподобалися поету своєю надмірною неестетичною оздобою, порівн.: *“Проходя мимо церкви святого Георгия и видя, что двери церкви растворены, я вошел в притвор и в ужасе остановился. Меня поразило какое-то безобразное чудовище, нарисованное на трехаршинной круглой доске. Сначала я подумал, что это индийский Ману или Вишну заблудил в христианское капище полагомиться ладаном и деревянным вослицем. <...> У меня не хватило духу перекреститься и войти в церковь; из притвора я вышел на улицу, и глазам моим представилась, по темному фону широкого луга, блестящая, грациозно извивающаяся красавица Волга. Я вздохнул свободно, невольно перекрестился и пошел домой”* (Шевченко, с. 737). Тут спостерігаємо негативне сприйняття певної релігійної споруди з актуалізацією семи ‘ідолопоклонництва’, підсилене контрастним захопленням описом повозьких пейзажів, вербалізацію вияву однієї з позицій Т. Шевченка стосовно присутності Бога в природі більшою мірою, ніж у деяких церквах.

Отже, у щоденнику Т. Шевченка релігійна лексика є активно вживаною не лише в прямому, а й у переносному значенні, не фіксованому тогочасними лексикографічними джерелами, що свідчить про новаторство й лінгвокреативність Кобзаря, який творчо розширює стилістичні й семантичні можливості релігійних лексем.

Як видається, у подальших дослідженнях доцільно розглянути семантичні трансформації інших лексем з релігійним значенням у щоденнику й листах Т. Шевченка.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. **Берест Т.М.** Семантика художнього слова в поезії 80–90 років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т.М.Берест. – Харків, 2000. – 20 с.
2. **Грінченко Б.Д.** Словарь української мови: в 4-х т / Б.Д.Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996–1998.
3. **Даль В. И.** Толковый словарь живого великорусского языка [Online] <[http://gufo.me/content\\_dal/inkvizishja-11807.html#ixzz4KJPquRhM](http://gufo.me/content_dal/inkvizishja-11807.html#ixzz4KJPquRhM)>
4. **Дзюбишина-Мельник Н.** Мова релігійної преси з погляду загальнолітературних норм / Наталія Дзюбишина-Мельник // Сучасна богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 202–213.
5. **Дзюбишина-Мельник Н.** Ще один стиль української літературної мови / Наталія Дзюбишина-Мельник // Культура слова. – 1994. – Вип. 45. – С. 14–20.
6. **Історія української мови: Лексика і фразеологія** / За ред. В.М. Русанівського. – К.: Наукова думка, 1983. – 741 с.
7. **Ковтун А. А.** Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці (на матеріалі художньої прози ХХ ст.) : дис. ... кандидата філологічних наук : 10.02.01 / Ковтун Альбіна Анатоліївна. – Чернівці, 2006. – 274 с.
8. **Піддубна Н.В.** Вербалізація концептосфери «Релігія» в епістолярному дискурсі Тараса Шевченка / Н.В. Піддубна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі : І.В.Ковальчук, С.В.Новоселеська. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 48. – С. 228–231.
9. **Піддубна Н.В.** Вербалізація релігійних почуттів у листах Тараса Шевченка / Н.В. Піддубна // Лінгвістичні дослідження: [зб. наук. праць / відп. ред. проф. Л. А. Лисиченко та ін.]. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – Вип.39. – С. 97–103.
10. **Русанівський В.М.** Історія української літературної мови : [підручник] / Віталій Макарович Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.
11. [http://ukrlit.org/slovnky/slovnuk\\_ukrainskoi\\_movu\\_v\\_11\\_tomakh](http://ukrlit.org/slovnky/slovnuk_ukrainskoi_movu_v_11_tomakh) **Словник** української мови: в 11 тт / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
12. **Срезневский И.И.** Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х т. / И.И. Срезневский. – С. Петербург, 1893–1895.
13. **СТИШОВ О.А.** Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О.А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – №1. – С. 7–21.
14. **Шевченко Т.Г.** Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Тарас Григорович Шевченко; упоряд. та комент. С.А. Гальченка; передм. І.М. Дзюби. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 960 с.

*Піддубна Наталія Віталіївна* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

E-mail : [piddubna-n@mail.ru](mailto:piddubna-n@mail.ru)

tel: +38 0974396510

<http://orcid.org/0000-0003-0331-0496>

*Piddubna Nataliia Vitaliivna* – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Language, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, 61168, Kharkiv, Valentynivska Str., 2